

18. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 431.
 19. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 488.
 20. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 545.
 21. ДАСО, ф. Р-7641, оп. 1, спр. 896.
 22. Дроздов С. Распад остатков армии в начале 1918 года. Ч. 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2015/05/29/452>.
 23. Дубок П., Успенський П., Садовой Ф., Мойсеєнко М., Гончаров Т., Безкровний А., Кукарешников Д. Герої-більшовики Ремньов і Моргун // Жовтень на Сумщині. Спогади учасників ВЖСР на Україні. – Суми, 1958. – 134 с.
 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 59, оп. 1, спр. 386. Дубок П.В., Успенський П.С. Про героїчну боротьбу Шосткинської партійної організації з контрреволюційним повстанням у березні-квітні 1918 р.у м. Шостка Сумської області.
 25. Завод и его люди (страницы истории). Шосткинское производственное объединение «Десна». – Шостка, 1991. – 184 с.
 26. Кляцкин С. Рождение Рабоче-крестьянской Красной Армии // Вопросы истории. – 1941. – № 7–8. Ч. 1. – С. 16–33.
 27. Лободаєв В., Савченко Г. Загони Вільного козацтва у лютому-квітні 1918 року // Военна історія. – 2008. – № 1 (37). – С. 48–58.
 28. Мойсеєнко И.А. Страницы былого // Советское Полесье. – Шостка. – 1967. – 3 октября. – С. 3.
 29. Нова Рада. – Київ. – 1918. – № 53. – 27 березня (9 квітня). – С. 4.
 30. Приходько А.И. Воспоминания // Рукопись. – Шостка, 1990. – 15 с.
 31. Реабілітовані історією. Сумська область. Книга друга. – Суми, 2013. – 756 с.
 32. Романченко Ю. Боротьба за порох // Літопис революції. – 1931. – № 3. – С. 133–137.
 33. Ромченко М. Броня из песка // Советское Полесье – Шостка. – 1966. – 21, 25 января. – С. 2.
 34. Ромченко М.В. Броня из песка // ЦДАГО України, ф. 59, оп. 1, спр. 1137.
 35. Ромченко М. Первый военный комиссар Шостки // Советское Полесье. – Шостка. – 1966. – 23 марта – С. 2.
 36. Ромченко С.В. Партизанский край // Жовтень на Сумщині. Спогади учасників ВЖСР на Україні. – Суми, 1958. – 135 с.
 37. Стогнут Б. Это было начало // Советское Полесье. – Шостка. – 1987. – 17 декабря. – С. 2.
 38. Успенский П. Шосткинщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции // Советское Полесье – Шостка. – 1966. – 5 января. – С. 2.
 39. Федосов А. Яд платиновой чаши // Аргументы и факты. – Брянск. – 2005. – № 28. – С. 12.
 40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2301, оп. 2, спр. 19.
 41. ЦДАВО України, ф. 2301, оп. 2, спр. 20.

Кыриевский В.Д., Земанек А.О. Битва за Шостку. 1918
Шість суток, з 2 по 8 апреля в 1918 г., шосткинцы дрались с большевистской Особенной армией Ремнева. Дрались с теми же петроградскими отрядами матросов, что 16 января в 1918 г. убивали киевских студентов под Крутами. Студенты ценой своих жизней приостановили на четыре дня движение большевистских войск на Киев, что дало время украинской делегации заключить Брест-Литовский мирный договор, который спас молодую украинскую государственность. Шосткинские рабочие ценой своих жизней сохранили пороховой завод для Украинского государства.

Ключевые слова: шосткинские рабочие повстанцы, красные партизаны, эвакуация, порох, спирт, платина.

Kuryievsky V.D., Zemanek A.O. A battle for Shostka. 1918
Six twenty-four hours, from the 2nd to the 8th of April, in 1918, shostkintci beat with the bolshevist Special army of Remnyov. Beat with the same Petrograd detachments of sailors, that on January, 16 in 1918 killed the Kyiv students under Kruty. Students valuable the lives stopped on four days motion of bolshevist troops on Kyiv, that gave time to Ukrainian delegation to inlay Brest-Litovskiy peaceful agreement that saved the young Ukrainian state system. Shostka workers saved a powder-mill by the cost of the lives for the Ukrainian state.

Key words: Shostka workered insurgents, red partisans, evacuation, gunpowder, alcohol, platinum.

26.02.2018 р.



УДК 94(477)^342.77 «1919/1921»

О.В. Кужельна

ШОСТЕНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОМІСАРІАТ У 1919–1921 РОКАХ

У статті досліджуються структура, чисельність, основні напрямки роботи, військовий досвід та освітній рівень працівників Шостенського військового комісаріату у 1919–1921 рр. Наводяться список працівників військомату та факти їх біографій.

Ключові слова: військові комісаріати, структура, громадянська війна, Шостенський пороховий завод.

У перші «післяреволюційні» роки відбулося реформування військово-адміністративних установ. Повітові військові комісаріати (повітвійськомати) були створені в листопаді-грудні 1918 р. та на початку 1919 р. після ліквідації старих органів місцевого військового управління – повітових військових начальників. Військові комісаріати – це органи військового відомства і одночасно військові відділи повітових виконкомів, головними напрямками роботи яких були облік військовозобов'язаних, транспорту, коней і предметів військового вжитку, складання мобілізаційних планів, проведення чергових призовів і призовів з мобілізації населення, забезпечення заходів штабу військового округу з позавійськової підготовки населення, проведення різних зборів, допризовна підготовка молоді [1, с. 92].

3 травня 1919 р. діяльність військових комісарів координувало Політуправління Революційно-військової ради республіки. Наприкінці 1919 р. в Червоній Армії налічувалося 60 військових комісарів – членів РВР фронтів та армій, а також понад 3200 військових комісарів нижчого рівня [2, с. 551]. Повітові військові комісаріати проіснували недовго – менш ніж 5 років – і були ліквідовані у 1923 р. у зв'язку зі скасуванням повітів і створенням округів.

Слід зазначити, що до цього часу питання структури, чисельності, соціального складу і взагалі діяльності військових комісаріатів на теренах Шосткинщини у період 1919–1921 рр. в цілому не досліджувалися.

3 дня утворення 1 січня 1919 р. Шостенський¹ військовий комісаріат (Глухівського повіту Чернігівської губернії) мав наступну структуру: військовий комісар, військовий керівник, діловод, машиніст, 2 переписувачі, розсильний, 3 ординарці [3, арк. 46]. Військовим комісаром на той час був Л. Чернишов, військовим керівником – Проценко, а пізніше – М. Ушаков [4, арк. 9, 18, 32, 46].

Діяльність Шосткинського військомату відбувалася в непростих умовах: по-перше, Україна перебувала у стані громадянської війни; по-друге, саме у Шостці знаходилося одне з величезних воєнних виробництв – Шостенський пороховий завод, який був «ласим шматком» для протиборчих сторін. На той час на заводі працюва-

1. У сучасній орфографії написання назви подається як «Шосткинський». У статті буде застосовуватися тогочасне, а не сучасне написання.

ло близько 5 тис. робочих і випускалася велика кількість боєприпасів, що вимагало надійної охорони [5, арк. 53].

На початку 1919 р. у коло посадових обов'язків працівників військкомату входило наступне: «1. Учет всех рабочих муж чин завода. 2. Мобилизация бывших офицеров. 3. Мобилизация унтер-офицеров и учет унтер-офицеров рабочих завода. 4. Всеобщая перепись населения Шостки. 5. Учет конского состава и всякого рода повозок. 6. Три мобилизации лошадей, повозок и упряжи. 7. Мобилизация и учет бывших чиновников, врачей и фельдшеров. 8. Учет всего мужского населения. 9. Сбор оружия и снаряжения. 10. Сбор и учет военного имущества. 11. Пересмотр плана охраны завода, исправлен и дополнен» [6, арк. 46 зв.].

Зважаючи на великий обсяг роботи, Шостенський військкомат був вимушений збільшити кількість працюючих на 5 посадових одиниць, але це не дало змоги успішно впоратися з безкінечним «паперовим потоком». Так, за період з 01.01. по 11.03.1919 р. до військкомату надійшло близько 600 документів; кількість вихідної документації досягла цифри 1100. Окрім того, було видано більш ніж 500 різноманітних пропусків, свідоцтв, посвідчень [6, арк. 46 зв.]. Працівники військкомату працювали щоденно, навіть у святкові дні, до 21–22 год. і, інколи, до опівночі. Умови роботи в тісному і холодному приміщенні призвело до того, що працівники військкомату почали звільнятися.

Вказівка від повітвоєнкомому про встановлення нових штатів для Шостенського військкомату, куди мав входити військовий комісар (він же голова виконкому), військовий керівник, 2 переписувачі, 3 ординарці [3, арк. 46], взагалі пропонувала скоротити чисельність працюючих з 15 до 7 одиниць. Це спричинило подання доповідної записки керівника Шостенського військового комісаріату Михайла Ушакова від 12.03.1919 р. на ім'я голови ревкому, у якій був описаний стан справ у військкоматі: «Обращаю внимание Ревкома и Партии, что в указанных условиях работать невозможно, и тем более при сокращении штата» [3, арк. 46]. У свою чергу Ушаков запропонував іншу структуру військкомату, до складу якої мали входити військовий комісар, військовий керівник, діловод, машиніст, 2 переписувачі, розсильний, 4 кінних ординарці [3, арк. 46]. У доповідній записці містилися також вимоги виділити військкомату таке приміщення, у якому співробітники могли б працювати «в гигиенических условиях», та 3-х коней для ординарців з метою забезпечення зв'язку з повітовим містом Глухів [3, арк. 46].

1919 року Шосткинщина опинилася у складних умовах. У самій Шостці кілька разів оголошувався військовий стан. Військкомату доводилося займатися реєстрацією продовольчих продуктів для потреби військ, що знаходилися у місті, займатися їх розквартируванням та забезпечувати всім необхідним. Крім того, у віданні військкомату знаходилася вся охорона порохового заводу.

Упродовж 1919–1920 рр. структура військкоматів знала значних змін, що, перш за все, було пов'язане з нагальною потребою як можна швидше поповнювати ряди Червоної Армії живою силою. Численні більшовицькі мобілізаційні кампанії породили масове дезертирство. У другій половині 1919 р. з-поміж всіх губерній України Чернігівщина посідала перше місце за кількістю дезертирів. Якщо в Полтавській губернії було зафіксовано 278 таких випадків, то в Чернігівській це число становило 6079 осіб або 18 % усієї кількості мобілізованих [7, арк. 186]. За різними оцінками істориків дезертирство з Червоної Армії у 1918–1920 роках становило від 2 до 4 млн. чоловік [8, с. 28].

У відповідності до постанови Ради робітничо-селянської оборони від 25 грудня 1918 р. було створено центральну комісію по боротьбі з дезертирством. Передбачалося, що її діяльність буде пов'язана з вирішенням проблем ухилення від служби в Червоній Армії. Ця постанова передбачала жорстокі заходи у відношенні до дезертирів: «... наказывать пойманных дезертиров в пределах от денежных штрафов до расстрела включительно» [9, с. 17]. 25 січня 1919 р. вийшов наказ про створення при військкоматах губернських і повітових комісій по боротьбі з дезертирством. До їх складу повинні були обов'язково входити голова (представник відповідного військкомату) та члени комісії: представник культполітпросвіти військкомату та представник відділу управління губернії або повітового виконкому [9, с. 18]. У Шостенському повітвійськкоматі чисельність співробітників повітвомдезу складала майже 30% від загальної чисельності військкомату.

Умовно основні завдання військкоматів можна визначити двома напрямками: поповнювати лави Червоної Армії та жорстоко боротися з тими, хто не бажає поповнювати ці лави, тобто усіма засобами збільшувати кількість призовників і «наказувати» дезертирів. Доказовим у цьому відношенні є витяг зі звіту про діяльність ЦК РКП(б) за період з 15 травня по 15 липня 1920 р: «Трудность мобилизации заключалась не только в том, что приходилось почти поголовно выкачивать из организаций сколько-нибудь годный для военной работы мужской элемент (шли по преимуществу товарищи в возрасте от 30–40 лет, молодежи не осталось), но и в том, что при том состоянии, в котором... оказались наши транспорт и промышленность, нельзя было сильно ослаблять и нашего хозяйственного фронта» [10, с. 198–199].

Зі створенням у серпні 1920 р. Шостенського повіту, до складу якого увійшли Івотська, Клишківська, Локітська, Чапліївська, Ямпільська волості та селище Вороніж, у місті було створено повітовий військовий комісаріат [1, с. 92]. Станом 1 січня 1921 р. він мав структуру, до складу якої входило 25 посадових одиниць: повітовий військовий комісар – 1, помічник військового комісара – 1, військовий керівник (военрук) – 1, канцелярія – 3, госпчастина – 1, відділ забезпечення – 5, мобілізаційний відділ – 4, діловод начальника повіт. політ. просвіту – 1, повітвомдез – 7, секретар – 1 [11, арк. 2–10]. У тому числі до

складу канцелярії входили посади начальника, діловода, помічника діловода [12, арк. 5–6]. У відділі забезпечення існувала посада «заведуючого оружием», а у мобілізаційному відділі – помічника «для поручений по конско-учетному делу» [13, арк. 8, 9].

Протягом десятиліть панувала думка, що до складу новостворених військово-адміністративних установ входили, перш за все, представники робітничого класу, які не мали не тощо спеціальної військової, а й навіть загальної освіти. У фондах Державного архіву Сумської області збереглися цікаві документи, що стосуються Шостенського повітового військового комісаріату. Їх аналіз дозволяє зовсім з іншого боку поглянути на соціальний склад працівників повітвійськкомату та рівень їхньої освіти. Мова йде про «Именной список на должностных лиц командного состава и административно-хозяйственной службы Шостенского уездного военкомата», що був направлений в копії Шостенським комісаріатом 12 вересня 1921 р. за вих. № 3524 до Управління штабу [14, арк. 1]. Список підписали «Военком Данилов, военрук Судович, нач[альник]кан[целярии] Орлов». На звороті цього списку олівцем позначено «Всего в сем списке 25 челов. из них высшего состава 2» [15, арк. 2 зв.].

Список являє собою велику таблицю з багатьма підпунктами. У першій графі таблиці зазначається: «1. Имя, отчество, фамилия / 2. Год и место рождения / 3. Какой местности уроженец / 4. Где получил образование / 5. Бывший чин или звание и последующая должность» [16, арк. 2]. На кожному аркуші таблиці містяться дані про трьох осіб. В ній занесені дані про сімейний стан, участь у військових діях (Перша світова війна, громадянська війна), перебування у відпустці у зв'язку з пораненнями чи хворобою, перебування під арештом тощо. Але привести заголовки кожної графі таблиці не є можливим у зв'язку з тим, що у верхній частині (до речі на всіх аркушах) є велика пляма, яка не дозволяє повністю прочитати та відтворити документ. Особливо «постраждали» дані про осіб, які були написані у верхній частині аркуша (тобто кожного третього зазначеного у таблиці). Але, незважаючи на це, вдалося встановити не лише структуру військкомату (що була зазначено вище), а й дізнатися факти біографії його співробітників, які подаємо нижче.

Іменний список на посадових осіб комскладу та адміністративно-господарської служби Шостенського повітового військкомату станом на 1 січня 1921 року

1. Данилов Іван Федорович – Шостенський повітовий військовий комісар. Народився 25 вересня 1890 року у с. Сир'івка Рязанської губернії. Закінчив місцеве сільське училище, проходив навчання в учбовій команді. Брав участь у Першій світовій війні (підпрапорщик) та у громадянській війні (военком батальйону). Отримав поранення. Перебував на лікуванні з кінця

1914 р. по 15 січня 1915 р., а також у червні і жовтні 1916 р. у м. Москва.

2. Бордецький Володимир Несторович – помічник Шостенського повітового військового комісару. Призначений на дану посаду 01.10.1920 р. Народився 27 січня 1894 р. у п. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Освіту отримав у двохкласному училищі м. Гранів Подольської губернії. Проходив навчання в учбовій команді 8-го Сибирського стрілецького полку. За званням – старший унтер-фельдфебель. Брав участь у Першій світовій війні. Отримав поранення. Був представлений до нагородження Георгіївським хрестом. З 13 червня 1919 р. призначений командиром 3-го батальйону 46 дивізії. Після отримання поранень проходив лікування при фронтній полосі у залізничному шпиталі м. Лозова (з 20.12.1919 по 01.03.1920 р.) та Шостенському шпиталі (4–15.03.1920 р.). Під арештом та слідством не перебував. Одружений, має доньку віком 2 роки 4 місяці.

3. Судович Альфонс Теофілович – військовий керівник (военрук) Шостенського повітового військового комісаріату (далі ШПВК). Призначений на посаду 20.07.1920 р. Народився 17 жовтня 1889 р. Місце народження – Ковенська губернія, Телешівський повіт, Жидиківська волость, околиця Укомци. Закінчив Літаво-Миколаївську 6-класну гімназію та 1-шу Петербурзьку школу прапорщиків. Військову службу розпочав з 1 січня 1912 р. у чині підпоручика. Брав участь у Першій світовій війні. Отримав поранення та контузію. Перебував на лікуванні в Московському міському шпиталі з 13.08.1915 р. по 21.05.1916 р. Під час громадянської війни був призначений ротним командиром полку «начвода при Брянском сукарном (?) заводе». Пізніше був переведений «из Брянска в Нижний Новгород с эвакуированным имуществом по случаю наступления немцев». Одружений. Дітей не має.

4. Орлов Андрій Кузьмич – начальник канцелярії ШПВК. Народився 07 жовтня 1884 р. с. Єрино Тульської губернії. Закінчив 4 класи училища у м. Орел. Молодший офіцер 101 місцевого арт. полку. Проходив лікування в шпиталі (Рязанська губ.) з 01.01. по 20.03.1920 р. Одружений, має сина.

5. Чечун Петро Семенович – діловод канцелярії ШПВК. Призначений на посаду 12.10.1920 р. Народився 07.09.1891 р. у с. Івот Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії. Має домашню освіту. Брав участь у Першій світовій війні. Отримав поранення. Молодший офіцер коменд. роти при штабі 104-ї піхотної дивізії. Знаходився під слідством у 1918 р., в Україні перебував у тюрмі з 26 квітня по 17 грудня 1918 р. Неодружений. На час складання списку перебував під слідством.

6. Сімакін Дмитро Деонісійович – помічник діловода канцелярії ШПВК. Призначений на посаду 01.12.1920 р. Народився 26 жовтня 1898 р. у п. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Шостенську 6-ти класну гімназію та підготовчу школу прапорщиків. Брав участь у Першій світовій та громадянській війнах, у боях проти Денікіна. Ротний командир «по выборам». Неодружений.

7. Маляр Прокоп Федотович – діловод госпчастини ШПВК. Обіймав дану посаду з 12.06.1920 р. Народився 28 лютого 1885 р. у с. Локотки Воронізької волості Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Локотську початкову школу. Брав участь у Першій світовій війні. Проходив лікування у Петроградському шпиталі (у листопаді-грудні 1917 р.). Одружений, має доньку.

8. Самусь Григорій Федорович – діловод відділу забезпечення ШПВК. Призначений на дану посаду 01.12.1920 р. Народився 08 серпня 1890 р. у м. Кролевець Чернігівської губернії. Закінчив Київський комерційний інститут та Друге Київське військове училище. Прапорщик. З серпня 1919 р. обіймав посаду діловода. З 17.12.1919 р. по 15.02.1920 р. перебував у Київському зведеному шпиталі. Неодружений.

9. Колодка Михайло Максимович – «заведующий оружием» відділу забезпечення ШПВК. Призначений на посаду 15.10.1920 р. Народився 10.07.1892 р. у с. Локотки Воронізької волості Глухівського повіту. Закінчив Уральське горне училище в м. Єкатеринбург. Був студентом Київського політехнічного інституту. Військове навчання проходив у м. Ніжин «вольно-определяющимся» 44 арт. бригади. Поручик. Ад'ютант дивізії. На військовій службі з 1 липня 1913 р. Брав участь у Першій світовій війні. Нагороджений орденами св. Анни 2, 3 та 4 ст., св. Станіслава 2 та 3 ст. В лавах Червоної Армії з 01.07.1919 р. З 6 серпня по 12 жовтня 1920 р. перебував у Глухові в команді «выздоровливающих с одновременным несением службы». Був відряджений «из армии в Киев – Смоленск – Москва за получением руководства по арт[иллерии] вообще и по конной части по распоряжению командира Артиллерийской дивизии». Одружений. Дітей не має.

10. Сподарець Григорій Максимович – працівник(?) відділу забезпечення ШПВК. Народився 05 листопада 1880 р. у с. Локотки Воронізької волості Глухівського повіту. Закінчив Локотську початкову школу. Брав участь у Першій світовій війні, отримав контузію у голову. Прапорщик, командир роти. Одружений, має двох синів 18-ти та 13-ти років.

11. Фищенко Олександр Васильович – працівник(?) відділу забезпечення ШПВК. Призначений на посаду 01.12.1920 р. Народився 30 серпня 1896 р. у м. Остер Чернігівської губернії. Проходив навчання у Ташкентській школі прапорщиків. Брав участь у Першій світовій війні. Підпоручик, молодший офіцер (з 15.02.1916 р.). Під час роботи у повітвійськоматі вказувалося на незадовільний стан його здоров'я. Неодружений.

12. Мурчков (Мурчиков) Михайло Григорович – начальник мобілізаційного відділу ШПВК. Призначений на посаду 12.10.1920 р. Народився 04 листопада 1895 р. у с. Нижня Турловка Митякинської волості Михайлівського повіту Рязанської губернії. Закінчив Московське вище училище. Брав участь у Першій світовій війні. Молодший писар. З 04.07. по 04.09.1919 р. перебував у Михайлівському шпиталі. Одружений. Дітей не має.

13. Аленічев Сергій Петрович – працівник(?) ШПВК. Народився 11 вересня 1897 р. у м. Севськ. Закінчив Воздвиженську сільськогосподарську школу. Брав участь у Першій світовій війні. Старший писар. Служив у канцелярії 39 артилерійського полку. Одружений. Дітей не має.

14. Малишев Євген Сергійович – помічник діловода мобілізаційного відділу ШПВК. Призначений на дану посаду 12.10.1920 р. Народився 10.02.1900 р. у п. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Шостенське початкове училище. З 18.10.1919 р. працював слюсарем (ймовірно на Шостенському порохомому заводі). Неодружений.

15. Лагута Петро Федорович – помічник(?) «для поручений по конско-учетному делу» мобілізаційного відділу ШПВК. Призначений на посаду 13.10.1920 р. Народився 21.12.1892 р. у п. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Шостенське початкове училище. Брав участь у Першій світовій війні. Помічник комполка. 01.07–15.08.1920 р. перебував на лікуванні у Шостенському лазареті. Одружений, має 2-річного сина.

16. Романов Юхим Михайлович – працівник(?) відділу забезпечення ШПВК. Народився 13 жовтня 1894 р. у с. Белиничі Рязанської губернії. Закінчив Белиницьку сільську школу. Брав участь у Першій світовій війні. Молодший полковий писар. Був поранений. Деякий час перебував при 3-му штабі батальйону 35-ї дивізії. Неодружений.

17. Савастьянов Павло Гаврилович – діловод начальника повітполітпросвіту ШПВК. Призначений на посаду 24.01.1921 р. Народився 05 січня 1895 р. у м. Марчихина-Буда Чернігівської губернії. Закінчив педагогічні курси у м. Глухів та військові курси у м. Київ. Брав участь у Першій світовій війні. Командир інженерної роти. Неодружений.

18. Кальченко Данило Михайлович – заступник голови повіткомдезу ШПВК. Призначений на посаду 12.10.1920 р. Народився 10 липня 1898 р. у м. Полтава. Закінчив Полтавську учительську семінарію. Брав участь у громадянській війні (з 15 травня 1918 р.). Був контужений. З 23 квітня по 23 травня 1920 р. перебував на лікуванні «при фронтовой полосе». Неодружений.

19. Піскун Пилип Васильович – діловод повіткомдезу ШПВК. Народився 03 липня 1895 р. у містечку Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Воронізьке 2-класне вчительське училище. Брав участь у Першій світовій та громадянській війнах. Старший писар. Неодружений.

20. Бондаренко Дем'ян Пилипович – помічник діловода повіткомдезу ШПВК. Призначений на посаду 12.10.1920 р. Народився 01 липня 1899 р. у п. Шостка Глухівського повіту Чернігівської губернії. Навчався у Шостенському початковому училищі. З 15 липня 1920 р. працював «письмопроизводителем». Одружений.

21. Шевцов Сергій Федорович – керуючий справами («управдел») повіткомдезу ШПВК. Призначений на дану посаду 12.10.1920 р. Народився 25 червня 1900 р. у Пронському повіті Рязанської губернії. Закінчив Рязанський

занську чоловічу школу. Перебував на військовій службі, командир роти по адміністративно-господарській частині. Неодружений.

22. Карватовський Ігор Васильович – член повіткомдезу(?) ШПВК. Народився 13 квітня 1897 р. у Санкт-Петербурзі. Закінчив 8-класну гімназію та 2-й курс юридичного факультету університету. Працював діловодом в комісії народсвіти. У січні 1921 р. перебував на лікуванні у Воронізькому шпиталі. Одружений, є донька.

23. Терлецький Володимир Петрович – член повіткомдезу ШПВК. Призначений на посаду 03.01.1921 р. Народився 15.05.1894 р. у містечку Ямпіль Глухівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Глухівську гімназію. На військовій службі з 15.05.1914 р. Обіймав посаду взводного командира. Брав участь у Першій світовій та громадянській війнах. Був поранений. Проходив лікування з 18.08. по 15.11.1920 р. у м. Олександрівськ. Одружений. Знаходився під слідством з 03.08. по 06.08.1920 р. за пияцтво. Після закриття справи («кончилось без последствий») відправлений на фронт.

24. Шемшуренко Юхим Андрійович – член повіткомдезу ШПВК. Призначений на посаду 01.01.1921 р. Народився 05 березня 1895 р. у м. Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії. Отримав домашню освіту. На військовій службі з 15.05.1915 р. Моряк. Брав участь у Першій світовій війні. Був поранений. Проходив лікування з 7 жовтня по 27 листопада 1916 р. у Севастополі. Був направлений у відрядження «в г. Пермь за возвращением эшелона с эвакуированным имуществом по распоряжению Р.К.П. Воронежа» (1919–?). З 20 січня по 20 лютого 1920 року за рішенням Воронізького Ревтрибуналу знаходився під арештом. Звільнений з-під арешту рішенням Чернігівського Ревтрибуналу. Одружений.

25. Севницький Василь Іванович – секретар ШПВК. Народився 30 січня 1887 р. у с. Савове Порецької (?) волості Гомельської губернії. Закінчив місцеве початкове училище. Працював помічником бухгалтера. Одружений.

Проаналізувавши список посадових осіб комскладу та адміністративно-господарської служби Шостенського повітового військомату, узагальнемо дані щодо віку, освіти, військового звання. Отже, працівники військомату, 1884–1900 років народження, мали вік 21 до 37 років. Основну категорію склали чоловіки віком до 30 років (17 осіб або 68% від загальної кількості).

Наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. війська Червоної Армії, що знаходилися на території України та входили до складу Київського та Харківського військових округів, нараховували до 1,2 млн. чоловік. Тут дислокувалося 35 дивізій, 10 бригад, технічні та спеціальні частини, які були зведені у 5 армій. У березні 1921 р. на V Всеукраїнському з'їзді Михайло Фрунзе доповідав: 85% особового складу Червоної Армії в Україні становили росіяни, 9% – українці, 6% – білоруси, татари та ін. [17, арк. 245]. У Шостенському військоматі більшість працівників були українцями, 11 (44%) становили місцеві мешканці, з них у Шостці народилося 5 осіб, у с. Локотки (зараз межі міста) – 3 осо-

би, у містечку Вороніж – 2, с. Івот – 1. Інші народилися у Кролевеці, Ямполі, Острі, Полтаві, І.В. Карватовський – у Санкт-Петербурзі, 3 працівники – у Рязанської губернії.

Військові звання працівників військомату були представлені одним підпрапорщиком, двома прапорщиками, двома підпоручиками, одним поручиком, одним старшим фельдфебелем, двома молодшими офіцерами. До штату входило і 4 старших та молодших писаря. Маючи значний досвід військової служби, 13 працівників військомату воювали на фронтах Першої світової війни. За участь у боях дехто з них був нагороджений орденами та медалями, став георгіївським кавалером. Так, Михайло Колодка був нагороджений 3-ма орденами св. Анни та 2-ма орденами св. Станіслава різних ступенів. За списками Георгіївських кавалерів вдалося встановити, що Олександр Фищенко служив у 1-й роті 127-го піхотного Путивського полку. За мужність і хоробрість, проявлені у боях з австрійцями з 01.11.1914 по 01.01.1915 рр., він був нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеню [18, арк. 749]. Володимир Бордецький проходив службу у чині унтер-офіцера у 2-й роті 28-го піхотного Полоцького полку. Був нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеню «за отличие в бою 11.07.1917 у д. Березовице Вельке, когда во время наступления шел впереди своего взвода, увлекаая его за собой, чем способствовал занятию высоты 349» [19, арк. 248]. І.Ф. Данилов служив в чині унтер-офіцера в 10-тій роті 11-го гренадерського Фанагорійського князя Суворова полку. Був нагороджений Георгіївським хрестом III ступеню «за то, что в бою 22.06.1916, командуя, за убльью офицера, полуротой при наступлении роты на укрепленные окопы противника, проявил необычное хладнокровие и распорядительность, причем, будучи опасно ранен, оставался в строю, пока силы ему не изменили» [20, арк. 271]. Відзначився в боях у Кеммерна та Берземюнде в жовтні 1915 р. бомбардир-телефоніст 8-ї польової артбригади Петро Ладута, за що 4 квітня 1916 р. був нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеню [21, арк. 323].

Лише 2 чоловіки з числа працівників Шостенського військомату вказали, що мали домашню освіту (П.С. Чечун, Ю.А. Шемшуренко), більшість закінчила початкові училища, 9 набули професійну військову освіту (закінчили школу прапорщиків (у Санкт-Петербурзі, Ташкенті) – 3, вище воєнне училище (Київ) – 1, воєнні курси у Києві – 1, пройшли навчання в учбовій команді – 3, здобув військову освіту у м. Ніжин – 1. 6 чоловік мали декілька освіт. Так, А.Т. Судович. закінчив Лібаво-Миколаївську гімназію та Санкт-Петербурзьку школу прапорщиків, Г.В. Самусь Г.Ф. – Київський комерційний інститут та Київське військове училище, П.Г. Савастьянов – педкурси у Глухові, військові курси у Києві, І.В. Карватовський – Санкт-Петербурзьку гімназію та 2 курси юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету, М.М. Колодка – Єкатеринбурзьке горне училище, був сту-

дентом Київського політехнічного інституту та здобув військову освіту у Ніжині, Д.Д. Симакін навчався у Шостенській гімназії та школі прапорщиків.

Слід зазначити, що напередодні Першої світової війни у середовищі обер-офіцерів вищу освіту мали 0,92%, середню – 65,95%, нижчу – 10,86%, домашню 10,86% осіб [22, с. 19]. У Шостенському військкоматі вищу та незакінчену вищу освіту мали 12%, середню – 60%, нижчу – 20%, домашню – 8% працівників. Тобто 72% особового складу військкомату мали вищу, незакінчену вищу та середню освіту. Цей показник дещо вищий, ніж серед обер-офіцерів напередодні Першої світової війни (66,87%).

Таким чином можна стверджувати, що працівники Шостенського повітового військкомату мали непогану для того часу освіту, досвід військової служби і майже половина з них брала участь у Першій світовій війні.

За час свого недовгого існування повітові військкомати зазнали змін. Вони поступово ставали більш «заполітизованими», до їхнього складу потрапляло все більше партпрацівників. Не пройшло і півроку, як на зміну Шостенському повітовому комісару Данилову прийшла інша людина.

31 травня 1921 р. Шостенським повітовим військовим комісаром був призначений Іван Парфенович Тихомиров, 1896 р. н. За матеріалами його особистої справи, що зберігається у фондах Державного архіву Чернігівської області, вдалося з'ясувати, що Тихомиров походив із селянської родини, освіту здобув у міському училищі. Був одружений, мав 2-х дітей. Брав активну участь у громадянській війні. З січня 1918 р. служив у загоні Куданського у м. Самара, пізніше – у Пугачевському полку, кавалерійському полку, 2-й бригаді ім. Ченова, 222-му полку, 182-й бригаді. Його кар'єра стрімко просувалася від простого водія до командира роти, потім помічника воєнкома та воєнкома. Тихомиров був курсантом партійної школи у м. Самара (жовтень 1918 р.) та курсантом вищих курсів у м. Києві (листопад 1920 р.) [23, арк. 1–3]. Перебував на посаді недовго, адже 1923 р. повітові військові комісаріати були ліквідовані.

За допомогою метричних книг та інших джерел вдалося доповнити дані щодо життя та діяльності працівників Шостенського повітвійськомату.

Дем'ян Пилипович Бондаренко, 01.07.1899 р. н., 31 січня 1921 р. уклав шлюб з Анастасією Яківною Степановою, 1904 р. н. [24, арк. 10]. Родина проживала у м. Шостка по вул. Знаменській. 18 грудня 1921 р. в родині народився син Микола [25, арк. 193].

Петро Федорович Лагута, 21.12.1892 р. н., мешкав на Капсьюльній слободі разом з дружиною Василюю Семівною Івановою (1897 р. н.) та донькою Ольгою, що народилася 12 червня 1922 р. [26, арк. 136]. На час народження доньки Петро Федорович вже значився був як «председатель участковой милиции» [27, арк. 136 зв.].

Євген Сергійович Малишев 26 жовтня 1921 р. уклав шлюб з уродженкою містечка Шипетове(?) Волинської губернії Галиною Артуровною Черкевич, 1899 р. н. [28,

арк. 127]. 22.09.1922 р. в родині народилася донька Галина, а 18.11.1923 р. – син Володимир [29, арк. 241]. Євген Сергійович разом з дружиною, двома дітьми та тещею Габрієлою Максимівною Черкевич мешкали в м. Шостка по вул. Леніна, 9 [30, арк. 201].

У подружжя Михайла Григоровича Мурчикова (04.11.1895 р. н.) та його дружини Ольги Іванівни (1899 р. н.) народилося двоє дітей – син Віктор (21.05.1921 р. н.) та донька Тамара (06.03.1923 р. н.) [31, арк. 84]. У 1923 р. Михайло Григорович працював народним суддею і проживав по вул. Марата, 1 [32, арк. 62].

Юхим Михайлович Романов 8 червня 1921 р. уклав шлюб з Маргаритою Леонтіівною Сулім, 1904 р. н. Рід занять у обох членів подружжя був вказаний як «конторщик» [32, арк. 59].

Часом, говорячи мовою фактів і статистичних даних, ми забуваємо про те, що за ними стоять долі конкретних людей. Автор статті намагалася наблизити свою тему не лише до дослідників, краєзнавців, а й до пересічних громадян – можливо хтось з них в цих рядках відшукає відомості про своїх предків, яким довелося пережити буремні роки громадянської і Першої світової воєн.

ПОСИЛАННЯ

1. Державний архів Сумської області: Путівник / Л. Покидченко (відп. упоряд.) та ін. – Суми, 2002. – 320 с.
2. Вирський Д.С. Військові комісари // Енциклопедія історії України. Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – Том 1. – К., 2003. – С. 551.
3. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), Ф. Р-1818, оп. 1, спр. 5, арк. 46.
4. ДАСО, Ф. Р-1818, оп. 1, спр. 5, арк. 9, 18, 32, 46.
5. ДАСО, Ф. Р-1818, оп. 1, спр. 5, арк. 53.
6. ДАСО, Ф. Р-1818, оп. 1, спр. 5, арк. 46 зв.
7. Лейберов О. «А положиться на красноармейцев нельзя...» – частини Червоної Армії на Чернігівщині у 1919 році // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Чернігів, 2015. – С. 183–188.
8. Раков Н. Уклонение от призыва и дезертирство из РККА в годы гражданской войны (на материалах Курской губернии). – Ученые записки: Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2011. – № 3. – Т. 2, С. 28–33.
9. Оликов С. Дезертирство в Красной Армии и борьба с ним. – М., 1926. – 80 с.
10. Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов. – Т. 3. – Февраль 1920 – октябрь 1922. – М., 1961. – 875 с.
11. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 2–10.
12. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 5–6.
13. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 8–9.
14. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
15. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 2 зв.
16. ДАСО, Ф. Р-2297, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
17. Гриневиц В., Гриневиц Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917–1995). Упорядник Я. Дашкевич. – Львів, 1996. – 840 с.
18. Патрикеев С.Б. Сводные списки кавалеров Георгиевского креста. 1914–1922. IV степень. № 200001–300000. – Т. 6. – М., 2013. – 1052 с.
19. Патрикеев С.Б. Сводные списки кавалеров Георгиевского креста. 1914–1922. IV степень. № 900001–1000000. – Т. 13. – М., 2014. – 870 с.
20. Патрикеев С.Б. Сводные списки кавалеров Георгиевского креста. 1914–1922. III степень. № 1–120000. – Том 2. – М., 2015. – 1232 с.
21. Патрикеев С.Б. Сводные списки кавалеров Георгиевского креста. 1914–1922. IV степень. № 700001–800000. – Т. 11. – М., 2014. – 1064 с.
22. Голуб П.А. Большевики и армия в трех революциях. – М., 1977. – 268 с.
23. Державний архів Чернігівської області, Ф. Р-16, оп. 4, спр. 227, арк. 1–3.

24. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 2, арк. 10.
25. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 1, арк. 193.
26. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 5, арк. 136.
27. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 5, арк. 136 зв.
28. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 2, арк. 127.
29. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 10, арк. 241.
30. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 5, арк. 201.
31. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 1, арк. 84.
32. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 10, арк. 62.
33. ДАСО, ф. 7720, оп. 26, спр. 2, арк. 59. (не знайшла по тексту)

Кужельная Е.В. Шостенский военный комиссариат в 1919–1921 годах

В статье исследуются структура, численность, основные направления работы, военный опыт и уровень образования сотрудников Шостенского военного комиссариата в 1919–1921 гг. Приводится список сотрудников военкомата и их биографические данные.

Ключевые слова: военные комиссариаты, структура, гражданская война, Шостенский пороховой завод.

Kuzhelna O.V. Military commissariat of Shostka in 1919–1921

The article covers a structure, quantity, basic work assignments, military experience and level of education of employees of military commissariat of Shostka in 1919–1921. A list over employees of military commissariat and their biographic information is brought.

Key words: military commissariat, structure, civil war, Shostka powder-mill.

25.02.2018 p.



УДК 94(477): [-054.72] М. Грушевський «1919/1924»

Ю.І. Шаповал

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ЕМІГРАЦІЯ
І ПОВЕРНЕННЯ В УКРАЇНУ (1919–1924)**

Висвітлюються обставини перебування М. Грушевського у вимушеній еміграції у 1919–1924 рр., мотиви і обставини його повернення в комунізовану Україну.

Ключові слова: Грушевський, еміграція, УПСР, КП(б)У, ВУАН, повернення.

Роки вимушеного перебування в еміграції стали для Михайла Грушевського важким випробуванням. З України він виїхав як політик, який зазнав поразки, за кордоном пережив політичну трансформацію, підсумком чого стало його повернення в Україну. Про цей період, про мотивацію дій М. Грушевського, про наслідки його повернення вже писали фахівці [1]. Разом з тим ця проблема, як видається, все ще потребує уваги і докладного аналізу.

З появою Директорії у Києві наприкінці 1918 р. вона взяла курс на порозуміння з Антантою. Будучи противником цього (оскільки Антанта не визнавала самостійності України), Грушевський звернувся до ЦК УПСР з пропозицією вислати за кордон своїх представників. Вони мали встановити контакт із закордонними соціалістичними організаціями, щоб мати інформацію і здійснювати контроль державного представництва УПСР. Члени Директорії відреагували на цю

пропозицію спочатку негативно. Однак в лютому 1919 р. вони не лише змінили свою думку, а й виділили кошти для делегації. Як вважав Грушевський, мотив був такий: «Зручніше буде позбутися мене з України» [2, с. 100].

І «позбавлення» відбулося: Грушевський опинився спочатку у Кам'янці-Подільському, де протягом місяця редагував газету «Життя Поділля», а 20 березня 1919 р., погодившись виконувати обов'язки представника Закордонної делегації УПСР, виїхав через Станіслав до Праги, куди прибув 18 квітня.

Тут він контактував з чеськими соціалістами, кілька разів зустрічався із Томашом Масариком. Це був переддень Конференції II Соціалістичного Інтернаціоналу в Люцерні у Швейцарії, яка мала розглянути питання про прийом нових партій. З огляду на це Грушевський у Празі підготував французькою мовою три брошури – про Програму УПСР (центральної течії), про земельний закон Центральної Ради і огляд про українську революцію у 1917–1919 рр.

З Праги він поїхав до Парижа, де відбув зустрічі з англійськими і американськими дипломатами, прагнучи ще раз привернути їхню увагу до українських питань. Результат, як і слід було сподіватись, виявився сумнівним: представники США і Великобританії не виявили довіри до політичного аутсайдера, яким поставав для них Грушевський. Та для останнього це вже ніби і не мало особливого значення. Він не вірив у дипломатичну підтримку Заходу, а сподівався на політичну солідарність західних соціалістів.

У Парижі найбільш близьким помічником і колегою Грушевського був Дмитро Ісаєвич [3, с. 671–688]. Разом вони взяли участь у кооперативному з'їзді союзних і нейтральних країн. З огляду на надзвичайно складну ситуацію в Україні 1919 року дві українські соціалістичні партії – УПСР і Українська соціал-демократична партія (УСДРП) – відрядили свої делегації з метою увійти до Другого Інтернаціоналу, добитись в останньому визнання права України на самостійність і здобути підтримку для самостійної України в європейських парламентах і Лізі Націй. Представники УПСР Грушевський і Ісаєвич повинні були взяти на себе ініціативу в організації цієї акції, залучивши до неї і УСДРП. Наприкінці червня 1919 р. в Парижі було оформлено консолідацію УПСР і УСДРП. З боку українських есерів протокол підписали Грушевський та Ісаєвич, з боку соціал-демократів – П. Дідушок і Б. Матюшенко Цей протокол, підтверджений пізніше закордонними конференціями УСДРП у Відні і УПСР – у Празі, передбачав солідарну акцію обох партій у Другому Інтернаціоналі, колах європейської демократії та в налагодженні співпраці з «недержавними» народами з метою боротьби проти більшовиків, за самостійну Україну.

Разом з Ісаєвичем, Матюшенком і Дідушком Грушевський вирушив у Люцерн (Швейцарія), щоб взяти участь у роботі вже згаданій конференції II Інтернаціоналу. Конференція розпочалася 1 серпня 1919 р. і з-поміж інших